

Jarosław KAZIMIERCZAK
Uniwersytet Łódzki

**KSZTAŁTOWANIE PRZESTRZENI PUBLICZNEJ
CENTRUM MIASTA W KONTEKŚCIE REWITALIZACJI
TERENÓW POPRZEMYSŁOWYCH
W MANCHESTERZE, LYONIE I ŁODZI¹**

**PUBLIC SPACE TRANSITIONS IN CITY CENTRE
AND REVITALIZATION OF POST-INDUSTRIAL URBAN AREAS
IN MANCHESTER, LYON AND ŁÓDŹ**

ABSTRACT: Revitalization of post-industrial urban areas is essential for public space transitions as it can contribute to modification of historically formed hierarchy of central space of current European cities. In order to identification of the repercussions of this processes the Author applied his own method concerned on evaluating the intensity of morphological and functional transformation of post-industrial sites as well as changes in the level of the development and the integrity of public space structure in central space.

KEY WORDS: public space, revitalization, sustainable and unsustainable development of new central space

Wstęp

Kryzys obszarów centralnych spotęgowany upadkiem działalności przemysłowej w miastach europejskich w drugiej połowie XX w. stanowił punkt zwrotny w podejściu do gospodarowania zasobami przestrzeni miejskiej (Paccione 2001; Kostof 1991; Ślodyczyk 2012). Reinterpretacji podlegała także istota kształtowania przestrzeni publicznej po okresie XIX-wiecznej industrializacji śródmieść, a następnie strefowania miasta i uprzywilejowania, zgodnie z doktryną modernistyczną, komunikacji samochodowej; procesy te, łącznie i każdy z osobna, przyczyniły się do zaburzenia miejskiej przestrzeni wymiany oraz do dezintegracji domeny publicznej. Choć występowały one w różnym

¹ Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2011/03/N/HS4/03145.

czasie i natężeniu w miastach zachodnio- i wschodnioeuropejskich, to ich skutki dla organizacji przestrzeni centralnej można uznać za podobne niezależnie od szerokości geograficznej. Rewitalizacja terenów poprzemysłowych, traktowana przez część badaczy jako nowa doktryna urbanistyczna (Paszkowski 2011), stała się pewnego rodzaju panaceum na degradację przestrzeni publicznej i istotnym czynnikiem pobudzającym wtórny rozwój centralnych obszarów miasta. Z racji koncentracji najważniejszych wartości kulturowych (materialnych i niematerialnych) kształtowanych w całym okresie rozwoju jednostek osadniczych centra miast stanowią najjaskrawsze odzwierciedlenie kondycji (koniunktury) miasta i podlegają permanentnym przekształceniom jako dobro najwyższej wartości dla społeczności lokalnej (Wallis 1979). Wraz z rozwojem zainteresowania epoką industrialną jako kluczową w rozwoju cywilizacji w ostatnich dziesięcioleciach tereny poprzemysłowe stały się integralną częścią najbardziej wartościowego dziedzictwa miejskiego (Stott 2012), wskutek czego podlegają one odnowie w celu zachowania ich dla kolejnych pokoleń zgodnie z ideą zrównoważonego rozwoju. Niemniej dawne tereny fabryczne poddawane są przekształceniom o zróżnicowanym stopniu intensywności, co ma istotny wpływ na sposób organizacji współczesnej przestrzeni publicznej nie tylko na obszarze poddanym transformacji, ale także w całym mieście. W literaturze przedmiotu badacze koncentrują się głównie na pozytywnych skutkach wielowymiarowego procesu rewitalizacji, zwracając mniejszą uwagę na konsekwencje o charakterze pejoratywnym, do których można zaliczyć m.in. zaburzenie historycznie ukształtowanej hierarchii terenów miejskich. Proces ten może być świadomie zaplanowany i wynikać ze zmieniających się potrzeb użytkowników miasta bądź stanowić reperkusję braku strategicznego planowania, które należy utożsamiać ze spójnym i konsekwentnym gospodarowaniem zasobami przestrzeni zurbanizowanej w długiej perspektywie czasowej w celu zachowania unikatowych walorów urbanistycznych i architektonicznych jednostek osadniczych oraz z towarzyszącym tym działaniom rozwojem nowoczesnych struktur przestrzenno-funkcjonalnych.

Problematyka badawcza

Rozwój przestrzeni centralnej miasta podlega koniunkturze i ciągłej modyfikacji struktury morfologiczno-funkcjonalnej wraz ze zmieniającymi się potrzebami użytkowników miasta, do których można zaliczyć różnego rodzaju instytucje, organizacje, przedsiębiorstwa, a także mieszkańców oraz przyjezdnych do miasta, w tym turystów. Ich aktywność odzwierciedlona jest w sposobie organizacji przestrzeni publicznej. W ujęciu symbolicznym B. Jałowicki i M.S. Szczepański (2010) utożsamiają przestrzeń publiczną z centrum miasta, wskazując na okresowy i okazjonalny charakter przebywania w nim mieszkańców miasta.

Przez przestrzeń centralną należy rozumieć część przestrzeni miejskiej, na którą składają się zróżnicowane jednostki i elementy morfogenetyczne, które w wyniku rozwoju miasta oraz oddziaływania licznych sił i procesów o charakterze endogenicznym

i egzogenicznym zyskały najwyższą rangę w hierarchii terenów miejskich. Mogą ją tworzyć proste elementy przestrzenne, takie jak ulice i place z przyległymi kwartałami, bądź bardziej złożone formy morfologiczne, np. dzielnice. W cyklu koniunkturalnym przestrzeni centralnej można wskazać na występowanie w jej obrębie starych i nowych jednostek morfologicznych charakteryzujących się różną złożonością. Jest to założenie integrujące koncepcję cykliczności zagospodarowania terenów miejskich M.R.G. Conzена (1960, 1962) oraz istotę nowych przestrzeni miejskich, na którą wskazywał S. Liszewski (2006). W każdym mieście i na każdym etapie jego rozwoju można zatem wyróżnić starą i nową przestrzeń centralną. W tym ujęciu nowa przestrzeń centralna ma trzy znaczenia: 1) nowa, czyli młoda; 2) nowa, czyli ta która powstała w innej, nowej lokalizacji; 3) nowa, czyli nowoczesna, charakteryzująca się koncentracją budynków zbudowanych według najnowszych (dla danej epoki) trendów w architekturze, często z wykorzystaniem oryginalnych form urbanistyczno-architektonicznych, nowych funkcji i instytucji odpowiadających aktualnym potrzebom użytkowników miasta, co w rezultacie prowadzi do wykształcenia nowej przestrzeni publicznej spełniającej wymogi estetyczne epoki, w której powstała. Stara przestrzeń centralna stanowi zatem przeciwieństwo nowej przestrzeni centralnej i składa się ze starszych genetycznie jednostek morfologiczno-funkcjonalnych.

Kluczowe dla dalszych rozważań jest przyjęcie założenia, że proces kształtowania nowej przestrzeni centralnej, z zachowaniem wszystkich trzech znaczeń „nowości”, może także wiązać się z wtórnym zagospodarowaniem innych terenów zurbanizowanych, które wcześniej pełniły odmienne funkcje w układzie miejskim. W tym kontekście należy go wiązać m.in. z procesem rewitalizacji wewnątrzmijskich terenów poprzemysłowych. Studia prowadzone przez S. Kaczmarek i J. Kaczmarka (2010) wykazały na przykładzie Łodzi, że śródmiejskie tereny poprzemysłowe odznaczają się wysoką podatnością na rewitalizację. P. Lorens (2005) wskazuje natomiast na dużą atrakcyjność tych obszarów dla lokowania funkcji metropolitalnych. W świetle tak zarysowanej problematyki badawczej kluczowe wydaje się znalezienie odpowiedzi na pytanie: czy sposób przekształceń terenów poprzemysłowych i związana z tym transformacja spójności oraz poziomu rozwinięcia struktury przestrzeni publicznej może prowadzić do zmian w organizacji całej przestrzeni centralnej miast europejskich, takiej organizacji, która odzwierciedla się w modyfikacji historycznie ukształtowanej hierarchii terenów miejskich?

Metoda

W pracy wykorzystano studium porównawcze jako podstawową metodę, która umożliwia dokonanie wyczerpującej analizy skutków badanego procesu w każdym z miast z osobna, a następnie ich porównanie. W opinii I. Sagan (2000) studia porównawcze mają współcześnie coraz większe znaczenie ze względu na wzrastające dążenie do unifikacji struktur w skali globalnej i zaniku głębokich różnic systemowych. Oznacza

to, że stosowanie tej metody pozwala lepiej zrozumieć i opisać istotę badanych zjawisk. Do studium wybrano Manchester, Lyon i Łódź ze względu na industrialną przeszłość tych miast i wygenerowanie na ich obszarze nowej przestrzeni centralnej w rezultacie realizacji wielkoskalowych projektów rewitalizacyjnych terenów poprzemysłowych. Ważnym kryterium doboru była także zbliżona liczba mieszkańców i ranga tych miast w sieci osadniczej Wielkiej Brytanii, Francji i Polski.

Identyfikacja intensywności zmian morfologicznych i funkcjonalnych terenów poprzemysłowych (P) w procesie rewitalizacji i kształtowania nowej przestrzeni centralnej w każdym z analizowanych miast polega na porównaniu zagregowanej wartości cech cząstkowych (parametrów) w czasie T_1 (przed rewitalizacją) i T_2 (po rewitalizacji). Wyróżniono 8 parametrów opisujących cechy morfologiczne, które zostały zgrupowane w 3 komponentach (grupach cech) oraz 3 parametry z zakresu sposobu użytkowania terenów poprzemysłowych jako zestaw cech w ramach jednego komponentu (tabele 1 i 2).

Przedstawione parametry muszą jednoznacznie wskazywać na wysoką (W_p), umiarkowaną (U_p) lub niską (N_p) intensywność zmian przestrzenno-funkcjonalnych na terenach poprzemysłowych. Ze względu na zróżnicowanie wielkości powierzchni analizowanych terenów poprzemysłowych oraz odmienny sposób ich zagospodarowania przed rozpoczęciem działań rewitalizacyjnych (czyli w czasie T_1), a także w celu umożliwienia porównania zakresu przekształceń przestrzenno-funkcjonalnych

Tabela 1

Parametry morfologiczne analizy intensywności zmian terenów poprzemysłowych

Nazwa cechy i parametry	Jednostka miary
1. Intensywność zmian układu komunikacyjnego na terenach poprzemysłowych	–
1.1. Długość dróg kołowych w czasie T_1 i T_2	m
1.2. Długość naziemnych linii kolejowych w czasie T_1 i T_2	m
1.3. Długość nowych linii tramwajowych w czasie T_1 i T_2	m
2. Intensywność zmian zabudowy terenów poprzemysłowych	
2.1. Powierzchnia zabudowy w czasie T_1 i T_2	ha
2.2. Powierzchnia nowo wzniesionej zabudowy (wybudowanej w ramach rewitalizacji) w czasie T_1 i T_2	ha
2.3. Powierzchnia zachowanej dawnej zabudowy użytkowanej przez przemysł w czasie T_1 i T_2	ha
3. Intensywność zmian fizjonomii terenów poprzemysłowych	–
3.1. Powierzchnia tej dawnej zabudowy użytkowanej przez przemysł, która została poddana renowacji i adaptacji na nowe funkcje w ramach procesu rewitalizacji w czasie T_1 i T_2	ha
3.2. Długość ogólnodostępnej linii dostępu do wody (rzeki, kanały, zbiorniki wodne) w czasie T_1 i T_2 (od rozpoczęcia procesu rewitalizacji)	m

Tabela 2

Parametry z zakresu sposobu użytkowania analizy intensywności zmian terenów przemysłowych

Nazwa cechy i parametry	Jednostka miary
Intensywność zmian w zakresie użytkowania terenów przemysłowych	–
Powierzchnia zabudowy zajmowanej przez funkcję usługową w czasie T_1 i T_2	ha
Powierzchnia zabudowy zajmowanej przez funkcję mieszkaniową w czasie T_1 i T_2	ha
Powierzchnia zabudowy zajmowanej przez nieużytki przemysłowe lub funkcję produkcyjną w czasie T_1 i T_2	ha

Źródło: opracowanie własne.

różnych obszarów zachodzi konieczność skonstruowania skali wyrażającej procentową zmianę (wzrost lub spadek) analizowanej cechy w okresie pomiędzy T_1 i T_2 . W tym ujęciu porównywana jest zmiana wartości każdej cechy dla każdego obszaru w czasie T_2 w stosunku do wartości parametru dla tej samej cechy w tym samym obszarze w czasie T_1 .

Stopień intensywności przekształceń terenów przemysłowych obliczono na podstawie wzoru:

$$P = \frac{|x - y|}{x} 100\%$$

gdzie:

P – intensywność zmian przestrzenno-funkcjonalnych na terenach przemysłowych w czasie pomiędzy T_1 i T_2

x – wartość dla parametru opisującego analizowany obszar w czasie T_1

y – wartość dla parametru opisującego analizowany obszar w czasie T_2 .

Dla każdego z analizowanych parametrów przyjęto następującą skalę:

– wysoka intensywność zmian (P_W), w której zidentyfikowano ponad 75-procentową zmianę wartości analizowanej cechy: $P_W \in \langle 76; +\infty \rangle$;

– umiarkowana intensywność zmian (P_U), w której zidentyfikowano od 51-procentowej do 75-procentowej zmiany wartości analizowanej cechy: $P_U \in \langle 51; 75 \rangle$;

– niska intensywność zmian (P_N), w której zidentyfikowano maksymalnie 50-procentową zmianę wartości analizowanej cechy: $P_N \in \langle 0; 50 \rangle$.

Od powyższego są dwa wyjątki. Pierwszy polega na tym, że w sytuacji, gdy wartość parametru w czasie T_1 wynosiła 0 ($x = 0$), a wartość tego samego parametru w czasie T_2 była większa od 0 ($y > 0$), zidentyfikowano wysoki stopień intensywności zmian (P_W). Drugi zaś na tym, że w sytuacji, gdy wartość parametru w czasie T_1 i T_2 wynosiła zero ($x = 0$ i $y = 0$), wówczas zidentyfikowano niski stopień intensywności zmian (P_N).

Im więcej parametrów wskazujących na wysoką intensywność zmian (P_W) i im mniej parametrów umożliwiających identyfikację niskiej intensywności przekształceń (P_N), tym wyższa intensywność procesu kształtowania przestrzeni centralnej na dawnych

terenach przemysłowych. W celu identyfikacji zmian i możliwości ich porównania na wyższych poziomach agregacji skonstruowano skalę liniową, na której zaznaczono:

- wysoką intensywność zmian (W_p), identyfikowaną na podstawie występowania więcej niż 75% analizowanych parametrów wskazujących na wysoką intensywność zmian, czyli co najmniej 8 parametrów;
- umiarkowaną intensywność zmian (U_p), identyfikowaną na podstawie występowania od 51 do 75% analizowanych parametrów wskazujących na wysoką intensywność zmian, czyli 6–7 parametrów;
- niską intensywność zmian (N_p), identyfikowaną na podstawie występowania maksymalnie 50% analizowanych parametrów wskazujących na wysoką intensywność zmian (5 lub mniej parametrów) i na przewadze pozostałych parametrów wskazujących na niski stopień intensywności zmian.

W obu skalach umożliwiających identyfikację intensywności zmian morfologiczno-funkcjonalnych terenów poprzemysłowych wyróżniono trzy przedziały o nierównej rozpiętości: pierwszy od 0 do 50%, drugi od 51 do 75% i trzeci powyżej 75%. Wynika to z charakterystyki procesu rewitalizacji, którego celem jest szeroko rozumiane ożywienie zdegradowanego obszaru poprzez dokonanie znaczącego przekształcenia w wymiarze przestrzennym i funkcjonalnym (Kaczmarek 2010). Przyjęto, że wskaźniki o wartości nieprzekraczającej 50% zmiany wielkości analizowanej cechy, a następnie wszystkich analizowanych parametrów wskazujących na wysoką intensywność zmian sugerowałby jedynie modyfikację struktury przestrzenno-funkcjonalnej przekształcanego obszaru. Tego typu przemiany mogą być typowe dla działań inwestycyjnych związanych z ekstensywnym charakterem użytkowania i procesu remontowego, np. w ramach dzierżawy czy przebudowy pojedynczych elementów morfologicznych, a nie dla daleko idących działań naprawczych identyfikowanych z rewitalizacją.

Istotnym elementem procesu rewitalizacji terenów poprzemysłowych i generowania nowej przestrzeni centralnej są przekształcenia integralności i poziomu rozwoju struktury przestrzeni publicznej. W celu identyfikacji zmian wskazanych właściwości przestrzeni publicznej w przestrzeni centralnej każdego z miast w czasie T_1 i T_2 dokonano analizy liczby powiązań pomiędzy placami miejskimi, traktowanymi jako integrujące elementy morfologiczne przestrzeni publicznej. Wśród połączeń można wyróżnić dwie grupy:

1) powiązania ciągami pieszymi pomiędzy placami miejskim; w grupie tej o liczbie połączeń stanowi liczba placów, do których można dotrzeć poruszając się tylko strefami przeznaczonymi dla ruchu pieszego lub pieszo-rowerowego.

2) powiązania pomiędzy placami miejskimi ulicami o najkrótszym dystansie pieszym; w tej grupie o liczbie połączeń decyduje liczba, znajdujących się w ekwidystancie 15 minut drogi pieszej, placów (analiza dotyczy maksymalnie trzech najbliższych), do których można dotrzeć najkrótszą drogą z jednego placu do kolejnego.

Analiza różnicy liczby powiązań pomiędzy T_1 i T_2 wskazuje na intensywność zmian w każdej z grup analizowanych powiązań i opisuje kierunek przekształceń struktury przestrzeni publicznej w badanym okresie. Natomiast na podstawie sumy liczby po-

łączeń z obu grup można określić współczesną rangę placów miejskich. Najwyższą rangę mają place węzłowe (inaczej – 1. stopnia), dalej znajdują się place: semi-węzłowe (2. stopnia), główne (3. stopnia), supra-peryferyjne (4. stopnia) i peryferyjne (5. stopnia). Skala rozwinięcia układu przestrzeni publicznej i rangi placów miejskich jest opracowana dla każdego miasta oddzielnie ze względu na odmienną możliwą liczbę powiązań pomiędzy placami. Struktura placów uporządkowana według ich rangi jest natomiast porównywalna w grupie miast.

Wyniki studiów porównawczych

Proces wielkoskalowej rewitalizacji zdegradowanych terenów miejskich w Manchesterze rozpoczął się w 1988 r. i objął sześć jednostek morfologicznych: Pomonę, Castlefield, City Centre, Gaythorn, Whitworth i Piccadilly, zlokalizowanych w południowej części śródmieścia. Były one w różnym stopniu zajęte przez działalność przemysłową, a spośród nich w największym stopniu obszary Castlefield, City Centre i Gaythorn o łącznej powierzchni 101,2 ha, które zostały poddane szczegółowym studiom morfologicznym. Cały obszar nowej przestrzeni centralnej wygenerowanej w ramach rewitalizacji zajmował w 2013 r. 165 ha przy 107,5 ha starej przestrzeni centralnej zajmującej północną część śródmieścia Manchesteru. Współczesna przestrzeń centralna Manchesteru stanowi zwarty obszar ograniczony obwodnicą śródmiejską, liniami kolejowymi i rzeką Irwell.

W Lyonie rewitalizacji wielkoskalowej poddano obszar Confluence o powierzchni 151,3 ha, z czego 91 ha stanowią dawne tereny przemysłowe. Szczegółowej analizie poddano obszar o powierzchni 56 ha w południowo-zachodniej części Confluence, gdzie proces rewitalizacji rozpoczął się w 1998 r. w ramach pierwszego etapu przekształceń przestrzenno-funkcjonalnych. Nowa przestrzeń centralna w Lyonie zajmowała w 2013 r. powierzchnię 166 ha, z czego 14,7 ha to Cité Internationale – nowa jednostka morfologiczna w północnej części śródmieścia. Stara przestrzeń centralna obejmowała najstarsze jednostki morfogenetyczne w Lyonie: Vieux Lyon i Presqu'île (w jego skład wchodzi rejony Les Terreaux, Bellecour i Perrache) oraz Part-Dieu (dzielnicę biznesową wykształconą w latach 70. XX w.). Zajmuje ona 249,9 ha. Współczesna przestrzeń centralna Lyonu ma charakter wielośrodkowy, niezintegrowany przestrzennie, co determinują uwarunkowania topograficzne – głównie południowy bieg rzek Saony i Rodanu, dzielący śródmieście na trzy części.

W Łodzi natomiast proces kształtowania nowej przestrzeni centralnej w wyniku realizacji wielkoskalowych projektów rewitalizacyjnych terenów poprzemysłowych rozpoczął się w roku 2000 działaniami w dawnych kwartałach fabrycznych Izraela Kalmanowicza Poznańskiego na obszarze tzw. Manufaktury. Zajmuje ona obszar 26,9 ha. W 2012 r. przystąpiono do budowy tzw. Nowego Centrum Łodzi (NCL) o powierzchni 86 ha na dawnych terenach produkcyjnych, składowych i kolejowych. Zakończenie tej inwestycji jest planowane na rok 2030. W rezultacie nowa przestrzeń centralna w Łodzi

będzie zajmować obszar o łącznej powierzchni 112,9 ha; składać się na nią będą dwie niezintegrowane ze sobą jednostki przestrzenne zlokalizowane w odległości około 1 kilometra. Stara przestrzeń centralna zajmuje obszar 171,7 ha i jest wyznaczona przez kwartały przylegające do ulicy Piotrkowskiej i Nowomiejskiej od ulicy Północnej na północy do Placu Niepodległości na południu. Jednostki morfologiczne współtworzące współczesną przestrzeń centralną Łodzi i planowaną po zakończeniu projektu NCL charakteryzują się enklawowością, czyli brakiem integracji przestrzenno-funkcjonalnej.

Analiza zakresu przekształceń morfologicznych i sposobu użytkowania terenów poprzemysłowych wykazała, że w Łodzi i Lyonie proces kształtowania nowej przestrzeni centralnej charakteryzował się wysokim stopniem intensywności, a w Manchesterze – stopniem umiarkowanym (tabela 3). W rezultacie wykształcone zostały nowe jednostki przestrzenno-funkcjonalne, których wtórne właściwości przestrzenne w znaczący sposób różnią się od pierwotnych cech morfologicznych przekształconego obszaru.

Jednym z priorytetów projektów rewitalizacyjnych terenów poprzemysłowych w Manchesterze, Lyonie i Łodzi było wykształcenie wysokiej jakości przestrzeni publicznej w formie placów miejskich i innych ciągów pieszych i pieszo-rowerowych.

W ramach przekształceń morfologicznych w południowej części śródmieścia stanowiącej współcześnie nową przestrzeń centralną Manchesteru wygenerowano: 6 nowych placów miejskich, a 2 kolejne zmodernizowano, 6,8 ha waterfrontów, które powstały w wyniku rekultywacji i rewaloryzacji kanałów, Bridgewater, Rochdale i Ashton oraz 4,3 ha pozostałych stref ruchu pieszego. W analogicznym okresie w starej przestrzeni centralnej miasta powstał 1 nowy plac miejski, a 5 kolejnych poddano modernizacji. Tym samym w tej części śródmieścia Manchesteru pozostało 5 placów, których nie poddano działaniom naprawczym. Ponadto w latach 1988–2013 wygenerowano 2,3 ha nowych terenów pieszych, poza placami miejskimi (tabele 4 i 5). W rezultacie działań rewitalizacyjnych w istotny sposób zwiększyła się integralność przestrzeni publicznej w przestrzeni centralnej Manchesteru. Niemniej w nowych dzielnicach jest ona znacznie niższa niż w starej części śródmieścia, gdzie znajduje się także większa liczba węzłowych placów miejskich (tabela 6). Sugeruje to wyższy poziom rozwinięcia struktury przestrzeni publicznej w starej przestrzeni centralnej Manchesteru.

W Lyonie w ramach projektu Confluence powstało w latach 1998–2013 6 nowych placów miejskich. Do modernizacji planowane są 2 historyczne place tego rejonu miasta. W ramach przekształceń przestrzeni publicznej w nowej przestrzeni centralnej, obejmującej także Cité Internationale, wybudowano 15,2 ha innych terenów pieszych, z czego aż 10,8 ha stanowi nowa strefa spacerowa na nabrzeżu Saony – Quai Rembaud. W analogicznym okresie w starej przestrzeni centralnej nie wybudowano żadnego nowego placu miejskiego, a modernizacji poddano zaledwie 2 z 64 placów. Z 18,7 ha pozostałych terenów ruchu pieszego 1,1 ha stanowią strefy wykształcone w latach 1998–2013 – wszystkie na nabrzeżach Saony i Rodanu. Zakres zmian przestrzeni publicznej w Lyonie w latach 1998–2013 przedstawiają tabele 4 i 5. W wyniku wygenerowania nowej przestrzeni centralnej, a w jej ramach nowych elementów struktury przestrzeni publicznej, w umiarkowanym stopniu wzrósł poziom integralności prze-

Tabela 3

Przekształcenia morfologii i sposobu użytkowania terenów przemysłowych
w Manchesterze, Lyonie i Łodzi

Cecha	Intensywność przekształceń (<i>P</i>) terenów przemysłowych w miastach								
	Manchester			Lyon			Łódź		
	Stan w roku:		<i>P</i>	Stan w roku:		<i>P</i>	Stan w roku:		<i>P</i>
	1988	2013		1998	2013		2000	2013	
Długość dróg kołowych (w m) ^a	18083	17689	<i>P_N</i>	16003	17569	<i>P_N</i>	2853	7500	<i>P_W</i>
Długość naziemnych linii kolejowych (w m) ^a	11456	5841	<i>P_N</i>	20279	8844	<i>P_U</i>	1284	0	<i>P_W</i>
Długość nowych linii tramwajowych (w m) ^a	0	2290	<i>P_W</i>	0	1685	<i>P_W</i>	0	0	<i>P_N</i>
Powierzchnia zabudowy (w ha)	22,5	28,8	<i>P_N</i>	14,0	12,9	<i>P_N</i>	7,7	9,5	<i>P_N</i>
Powierzchnia nowo wzniesionej zabudowy (wybudowanej w ramach rewitalizacji) (w ha)	0	12,9	<i>P_W</i>	0	11,5	<i>P_W</i>	0	5,9	<i>P_W</i>
Powierzchnia zachowanej dawnej zabudowy użytkowanej przez przemysł (w ha)	15,7	9,0	<i>P_N</i>	113,0	5,1	<i>P_W</i>	7,7	3,6	<i>P_U</i>
Powierzchnia tej dawnej zabudowy użytkowanej przez przemysł, która została poddana renowacji i adaptacji na nowe funkcje w ramach procesu rewitalizacji (w ha)	0	6,9	<i>P_W</i>	0	5,1	<i>P_W</i>	0	3,6	<i>P_W</i>
Długość ogólnodostępnej linii dostępu do wody (rzeki, kanały, zbiorniki wodne) – od rozpoczęcia procesu rewitalizacji (w m) ^a	0	4485	<i>P_W</i>	1012	3514	<i>P_W</i>	0	0	<i>P_N</i>
Powierzchnia zabudowy zajmowanej przez funkcję usługową (w ha)	2,8	16,1	<i>P_W</i>	1,5	8,3	<i>P_W</i>	0,8	9,5	<i>P_W</i>
Powierzchnia zabudowy zajmowanej przez funkcję mieszkaniową (w ha)	4,0	11,0	<i>P_W</i>	1,2	4,6	<i>P_W</i>	0	0	<i>P_N</i>
Powierzchnia zabudowy zajmowanej przez nieużytki przemysłowe lub funkcję produkcyjną (w ha)	15,7	1,7	<i>P_W</i>	11,3	0	<i>P_W</i>	7,0	0	<i>P_W</i>

^a Parametry obejmują cały obszar Confluence w Lyonie

strzeni publicznej, co wynika z wielośrodkowości przestrzeni centralnej Lyonu oraz barier komunikacyjnych i topograficznych (Saona i Rodan) pomiędzy Confluence a pozostałymi jednostkami współkształtującymi przestrzeń centralną miasta. Jednocześnie zdecydowana większość placów węzłowych znajduje się w najstarszych jednostkach morfogenetycznych, co pozwala wnioskować, że przestrzeń publiczna starej części przestrzeni centralnej jest znacznie lepiej rozwinięta niż w jej nowych fragmentach.

Od początku realizacji w Łodzi projektów rewitalizacyjnych o charakterze wielkoobszarowym, włączając w to plany zagospodarowania NCL przyjęte do wykonania w 2013 roku, na terenach poprzemysłowych, gdzie generowana jest nowa przestrzeń centralna, powstało lub jest budowanych 5 nowych placów miejskich. Działaniom tym towarzyszy generowanie 5,5 ha ciągów pieszych i pieszo-rowerowych. W analogicznym okresie w starej przestrzeni centralnej nie dokonano dotychczas uzupełnień struktury przestrzeni publicznej o nowe elementy morfologiczne (tabele 4 i 5); nie są one zresztą planowane. W rezultacie docelowy stopień integralności przestrzeni publicznej w nowej przestrzeni centralnej będzie znacznie wyższy aniżeli w historycznej przestrzeni publicznej, na co wskazuje także liczba placów węzłowych (tabela 6).

W celu identyfikacji zakresu modyfikacji rozwinięcia struktury przestrzeni publicznej w przestrzeni centralnej analizowanych miast wykorzystano metodę Perkala, umożliwiającą obliczenie wskaźnika syntetycznego oraz zmian jego wartości w czasie T_1 i T_2 . Wskaźniki te mogą przyjmować wartości w granicach od -3 do 3 , przy czym struktury dobrze rozwinięte będą miały wartość powyżej 0 , średnio rozwinięte – bliskie 0 , a słabo rozwinięte – poniżej 0 . Za podobne uznawane są przestrzenie centralne o zbliżonych wartościach wskaźników. Wyniki badań przeprowadzonych w Manchesterze, Lyonie i Łodzi przedstawia tabela 7. Na jej podstawie można wskazać wzrost rozwinięcia struktury przestrzeni publicznej w całej przestrzeni centralnej w Manchesterze i Łodzi, co wynika ze znacznego rozwoju nowych elementów morfologicznych przestrzeni publicznej w porównaniu z wielkością powierzchni aktualnej przestrzeni centralnej. Niemniej struktury te pozostają słabo rozwinięte, na co wskazuje wartość ujemna (W_S w T_2). W przypadku Lyonu nastąpiła regresja poziomu rozwinięcia struktury przestrzeni publicznej z wysokiego na średni, co determinowane jest nieznacznym przyrostem jej elementów morfologicznych w latach 1998–2013 w stosunku do całej powierzchni współczesnej przestrzeni centralnej. Dodatni wskaźnik W_S wskazuje jednak na nadal wyższy (średni – W_S pomiędzy 0 a $1,5$) poziom rozwoju niż w Manchesterze i Łodzi. Największy wpływ rewitalizacji terenów poprzemysłowych na transformację struktury przestrzeni publicznej w przestrzeni centralnej (identyfikowany w oparciu o ΔW_S) odnotowano w Lyonie.

Konkluzje

Na podstawie przeprowadzonych studiów można stwierdzić, że procesy rewitalizacji terenów poprzemysłowych i kształtowania nowych jednostek morfologiczno-

Tabela 4

Struktura przestrzeni publicznej w przestrzeni centralnej Manchesteru, Lyonu i Łodzi przed i po rewitalizacji terenów poprzemysłowych

Miasto (w latach)	Liczba placów miejskich w przestrzeni centralnej			Powierzchnia placów miejskich (w m ²)			Powierzchnia pozostałych terenów pieszych (w m ²)		
	T ₁	T ₂	Δ (w %)	T ₁	T ₂	Δ (w %)	T ₁	T ₂	Δ (w %)
Manchester (1988–2013)	12	19	36,8	65 539	103 980	36,9	21 505	155 832	86,2
Lyon (1998–2013)	66	72	8,3	206 124	223 945	7,9	195 544	357 503	45,3
Łódź (2000–2013)	6	11	45,5	54 405	126 102	56,9	58 303	113 448	48,6

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 5

Organizacja przestrzeni publicznej w przestrzeni centralnej Manchesteru, Lyonu i Łodzi 2013 r.

Miasto	Liczba placów miejskich w nowej (N), starej (S) i całej (C) przestrzeni centralnej			Powierzchnia placów miejskich w nowej (N), starej (S) i całej (C) przestrzeni centralnej (w m ²)			Powierzchnia pozostałych terenów pieszych w nowej (N), starej (S) i całej (C) przestrzeni centralnej (w m ²)		
	N	S	C	N	S	C	N	S	C
Manchester	8	11	19	32 219	71 761	103 980	110 892	44 940	155 832
Lyon	8	64	72	31 880	193 869	223 945	170 355	187 148	357 503
Łódź	6	5	11	78 017	48 085	126 102	55 145	58 303	113 448

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 6

Stopień integracji przestrzeni publicznej w przestrzeni centralnej Manchesteru, Lyonu i Łodzi 2013 r.

Miasto	Liczba połączeń placów miejskich w nowej (N), starej (S) i całej (C) przestrzeni centralnej			Poziom powiązań placów miejskich w nowej (N), starej (S) i całej (C) przestrzeni centralnej			Liczba placów miejskich wezłowych w nowej (N), starej (S) i całej (C) przestrzeni centralnej		
	N	S	C	N	S	C	N	S	C
Manchester	50	84	134	6,25	7,64	7,05	3	5	8
Lyon	42	481	523	1,00	7,33	7,14	1	17	18
Łódź	53	10	63	8,33	2,00	5,73	4	0	4

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 7

Zmiany wskaźnika poziomu rozwinięcia struktury przestrzeni publicznej (W_s) w przestrzeni centralnej w Manchesterze, Lyonie i Łodzi

Wskaźnik	Manchester			Lyon			Łódź		
	wskaźnik Perkala			wskaźnik Perkala			wskaźnik Perkala		
	1988	2013	1998	2013	1998	2013	2000	2013	
Powierzchnia przestrzeni centralnej/powierzchnia śródmieścia	-0,4822	1,4020	-1,0072	-0,5406	-1,0072	-0,5406	-1,1983	-0,8614	
Powierzchnia placów/powierzchnia przestrzeni centralnej	-1,4782	-1,1186	4,8159	1,3087	4,8159	1,3087	-2,5411	-0,1900	
Liczba placów/powierzchnia przestrzeni centralnej	-0,0141	-0,4196	2,8234	1,3794	2,8234	1,3794	-1,1253	-0,9598	
Powierzchnia stref ruchu pieszego/powierzchnia przestrzeni centralnej	-2,1570	-0,2013	0,5124	1,3129	0,5124	1,3129	-1,4210	-1,1116	
Liczba połączeń pomiędzy placami/powierzchnia przestrzeni centralnej	-0,2837	-0,3765	2,8897	1,3688	2,8897	1,3688	-1,3640	-0,9923	
Liczba placów 5 stopnia (wezłowych)/powierzchnia przestrzeni centralnej	-1,5795	-0,0268	1,4190	1,2379	1,4190	1,2379	-2,2997	-1,2111	
W_s	-0,4118	-0,1235	1,9089	1,0112	1,9089	1,0112	-1,6749	-0,8877	
ΔW_s	0,2884			-0,8977			0,7872		

Źródło: opracowanie własne.

-funkcjonalnych przestrzeni centralnej, których kluczowym elementem wyposażenia jest przestrzeń publiczna, doprowadziły do:

- zaburzenia historycznie wykształconej hierarchii terenów miejskich w Łodzi, co wynika ze znaczącego przyrostu elementów liniowych i powierzchniowych współkształtujących przestrzeń publiczną na zrewitalizowanych terenach przemysłowych w porównaniu ze zmianami wartości tych samych typów elementów morfologicznych starej przestrzeni centralnej;

- zrównania rangi nowej i starej przestrzeni centralnej w Manchesterze, przy braku zniekształcenia historycznie ukształtowanej hierarchii terenów miejskich, ze względu na niższy poziom rozwinięcia struktury przestrzeni publicznej na terenach przemysłowych;

- zachowania historycznie ukształtowanej hierarchii terenów miejskich w Lyonie poprzez wykształcenie w wyniku rewitalizacji nowej przestrzeni centralnej charakteryzującej się niższym poziomem rozwinięcia układu przestrzeni publicznej w stosunku do starej przestrzeni centralnej.

W związku z powyższym należy skonstatować, że w badanych miastach można wyróżnić dwa typy transformacji morfologicznych i związanych z generowaniem nowej przestrzeni centralnej. Do pierwszego należy zaliczyć zrównoważony proces kształtowania nowej przestrzeni centralnej, który miał miejsce w przypadku Manchesteru i Lyonu. Przyczynia się on do braku radykalnej zmiany hierarchii terenów miejskich. Drugi typ to niezrównoważony proces kształtowania nowej przestrzeni centralnej, który ma miejsce w Łodzi. Prowadzi on do przewartościowania historycznie ukształtowanej hierarchii terenów miejskich; proces ten jest trudny do oceny w świetle dalszego rozwoju miasta i aktualnego stanu wiedzy. Niezależnie od typu zidentyfikowanych transformacji w badanych miastach stopień integracji struktury przestrzeni publicznej ma znaczenie podrzędne, podobnie jak intensywności przekształceń przestrzenno-funkcjonalnych realizowanych w ramach rewitalizacji terenów przemysłowych. Istotny jest natomiast poziom rozwinięcia układu przestrzeni publicznej nowej przestrzeni centralnej w stosunku do poziomu rozwinięcia układu przestrzeni publicznej w starej przestrzeni centralnej.

Bibliografia

- Conzen M.R.G., 1960, *Alnwick, Northumberland. A Study in Town – Planning Analysis*, The Institute of British Geographers, London.
- Conzen M.R.G., 1962, *The Plan Analysis of an English City Centre*, [w:] *Proceedings of the IGU Symposium in Urban Geography*, ed. K. Norborg, Gleerup, Lund.
- Jałowiecki B., Szczepański M.S., 2010, *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Scholar, Warszawa.
- Kaczmarek S., 2010, *Proces rewitalizacji terenów przemysłowych a organizacja przestrzeni miejskiej Łodzi*, [w:] *Rewitalizacja terenów przemysłowych Łodzi*, red. T. Markowski, S. Kaczmarek, J. Olenderek, KPZK PAN, Warszawa.
- Kaczmarek S., Kaczmarek J., 2010, *Tereny przemysłowe w Łodzi jako element potencjału miasta*, [w:] *Rewitalizacja terenów przemysłowych Łodzi*, red. T. Markowski, S. Kaczmarek, J. Olenderek, KPZK PAN, Warszawa.

- Kostof S., 1991, *The City Shaped: Urban Patterns and Meanings Through History*, Thames & Hudson, London.
- Liszewski S., 2006, *Nowe przestrzenie w miastach (na obszarach zurbanizowanych)*, [w:] Nowe przestrzenie w mieście, ich organizacja i funkcje. XIX Konwersatorium Wiedzy o Mieście, red. I. Jażdżewska, WUŁ, Łódź.
- Lorens P., 2005, *Wstępna typologia obszarów zdegradowanych o funkcjach i potencjale metropolitalnym*, [w:] *Transformacja zdegradowanych struktur przestrzennych metropolii polskich*, red. T. Parteka, KPZK PAN, Warszawa.
- Paccione M., 2001, *Urban Geography: A Global Perspective*, Routledge, London–New York.
- Paszowski Z., 2011, *Miasto idealne w perspektywie europejskiej i jego związku z urbanistyką współczesną*, Universitas, Kraków.
- Sagan I., 2000, *Miasto. Scena konfliktów i współpracy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Słodczyk J., 2012, *Historia planowania i budowy miast*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Stott P., 2012, *Industrial Heritage and the World Heritage Convention*, [w:] *Industrial heritage re-tooled*, ed. J. Douet, The TICCIH Guide to Industrial Heritage Conservation, Lancaster.
- Wallis A., 1979, *Informacja i gwar: o centrum miasta*, PIW, Warszawa.

KSZTAŁTOWANIE PRZESTRZENI PUBLICZNEJ CENTRUM MIASTA W KONTEKŚCIE REWITALIZACJI TERENÓW POPRZEMYSŁOWYCH W MANCHESTERZE, LYONIE I ŁODZI

ABSTRAKT: Rewitalizacja terenów poprzemysłowych ma zasadnicze znaczenie dla przekształceń przestrzeni publicznej i może prowadzić do modyfikacji historycznie wykształconej hierarchii terenów współtworzących przestrzeń centralną współczesnych miast europejskich. W celu identyfikacji reperkusji rewitalizacji w świetle postawionego problemu badawczego wykorzystano autorską metodę oceny intensywności przekształceń morfologiczno-funkcjonalnych terenów poprzemysłowych oraz zmian poziomu rozwoju i integralności struktury przestrzeni publicznej nowej i starej przestrzeni centralnej.

SŁOWA KLUCZOWE: przestrzeń publiczna, rewitalizacja, zrównoważony i niezrównoważony proces kształtowania nowej przestrzeni centralnej